İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
IRCICA

OSMANLI DÜNYASINDA BİLİM VE EĞİTİM

MİLLETLERARASI KONGRESİ TEBLİĞLERİ

İstanbul 12-15 Nisan 1999

Derleyen
Hidayet Yavuz Nuhoğlu

İSTANBUL, 2001

Osmanlı Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizi
Seri No:7

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCICA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş – İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Fax: 0212 258 43 65
e-mail: ircica@superonline.com
web-site: http://ircica.org

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tanlak
Kapak: Hatice Polat

PC/6 – 2001/5
ISBN= 92-9063-090-6 (takım için)
ISBN= 92-9063-093-8 (Türkçe edisyon için)

IRCICA KÜTÜPHANE KATALOG FİŞİ

Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi (12-15 Nisan 1999: Istanbul)
Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri/Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoğlu.- Istanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
XXXVII, 761s.: res., fig.; 24 sm.- (Osmanlı Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi seri no: 7)
ISBN 92-9063 –093-8
1. Eğitim – Tarih- Türkiye- Osmanlı Dönemi 2. Bilim – Tarih – Türkiye – Osmanlı Dönemi I. Nuhoğlu, Hidayet Yavuz (Derleyen) II. Osmanlı Dönemi Konu III. K.a.IV. (Seri)
370.9561

BEZMİÂLEM VÂLİDE SULTAN'IN EĞİTİM ISLAHATLARINDAKİ ROLÜ VE VÂLİDE MEKTEBİ/ DÂRÛLMAARİF

Nuran Kara PİLEHVARİAN[*]

Bildirinin amacı Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan'ın, Vâlide Sultan olduğu dönemde devletin eğitim alanında gerçekleştirdiği ıslahatlardaki payını ortaya koymaktır.

BezmiâlemVâlide Sultan, Osmanlı Devleti'nin siyasî çöküntüye girdiği, bu çöküntüden kurtulmak için kendisinden teknoloji ve ekonomi açısından daha önde olan Batıya yöneldiği ve batıdan birtakım kurum ve yönetim biçimlerini ithal etmekle içine düştüğü çöküntüden kurtulacağını umduğu bir dönemde, 1 Temmuz 1839 - 3 Mayıs 1853 tarihleri arasında Vâlide Sultanlık yapmıştır.

Devlet sistemi içinde Sultan'dan sonra sözü geçen, kimi zaman Sultan'ı etkileyen, yönetimi paylaşan kişi konumundaki Bezmiâlem Vâlide Sultan, Tanzimat-ı Hayriye denen köklü değişimlerin gündeme geldiği bir dönemde genç yaşta tahta çıkan oğlunun yol göstericisi ve destekçisi olmuştur. Günümüzde Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan; Bursa, Çanakkale gezilerinde ve tedavi için gittiği Yalova Kaplıcası'ndan oğluna yazdığı mektuplar(Uluçay 1980: 121; Uluçay 1956; Sakaoğlu:224) bunun kanıtıdır. Bu mektuplar Valide Sultan'ın devlet işlerinden hiç de uzak olmadığını, oğlunun yokluğunda idareyi elinde tuttuğunu göstermektedir.

Tanzimat ideolojisini oldukça iyi özümleyen Bezmiâlem Vâlide Sultan, Tanzimat yönetiminin Avrupa devletleri ile güttüğü denge siyasetini halkına karşı da gütmüş; bir yandan dinî eğitime dayalı medrese sisteminden tamamen farklı bir programla öğretim yapacak olan Osmanlı Devleti'nin ilk sivil, rüşdiye üstü mektebinin yani lisesinin, batılı anlamda hastahane adı ile anılan ilk Osmanlı modern sivil sağlık kuruluşunun yapımını üstlenerek yeni düzenlemelere ayak uydurmaya çalışırken bir yandan da tekke ve dergâhlara büyük bağışlar yaparak onları himayesi altına almış, halkın arasında gezerek, kimsesiz ve yoksullara yardım ederek halkın sempatisini kazanmış ve halkın yeniliklere fazla tepki göstermeden alışmasını sağlamıştır.

[*] Doç.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı

Haremin batılı yaşam özentisi içinde aşırıya varan harcamalarını dizginleyen, yaptığı hayırlar ile üvey kızları ve Sultan Abdülmecid'in kadınlarının tepki uyandıran lüks düşkünlüğünü dizginleyen Bezmiâlem Valide Sultan 14 yıl sürdürdüğü valide sultanlığı sırasında pekçok yapı yaptırmıştır (Pilehvarian 1996). Bunların bir kısmı hastahane, mektep gibi devletin yapımını üstlendiği kamu yapıları bir kısmı da çeşme, sebil gibi kişisel hayrat yapılarıdır.

Kaynaklarda son dönem Osmanlı Sarayı'nın en saygıdeğer Valide Sultanı kabul edilen Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı yapılar içersinde, Osmanlı Devleti'nin II. Mahmud Dönemi'nde başlayan ıslahatlarının Tanzimat Dönemi devamı, Osmanlı Devleti'nin ilk sivil lisesi Divanyolu'ndaki Valide Mektebi de yer almaktadır (Fotoğraf 1,2,3,4).

Yaptırdığı modern mektebin dönemin yeni eğlence ve ticaret merkezi olarak gelişen azınlık nüfusun ağırlıklı olduğu Pera (Beyoğlu) yerine İstanbul'un eski kent dokusunun ana arterinde yer alması Valide Sultan'ın İstanbul halkına devletçe öngörülen yeniliklerin yalnızca azınlıklara bir paye vermek amacında olmadığını, sınıf ayrıcalığı gözetmeden her Osmanlı uyruğunun istediği dereceye ulaşabileceğini anlatmak istediğini imgeleyen bir göstergedir.

Sultan II. Mahmud Türbesi yanındaki arsaya yaptırılan, Valide Sultan'ın 14 numaralı vakfiyesinden ve günümüzde İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda bulunan 7 Eylül 1892 de Efdaleddin tarafından çizilmiş 1/300 ölçekli bir plandan türbe ile bütünleşen bir kompleks olarak tasarlandığı anlaşılan okula yer olarak II. Mahmud Türbesi'nin arkasının seçilmesi ve türbe ile okul arasında günümüzde kaybolmuş mekansal düzenleme ilişkilerinin kurulması, Osmanlı yönetiminin XIX. yy.ın ikinci yarısına girerken adım adım değiştirdiği eğitim sisteminin ıslahına öncülük eden kişinin Sultan II. Mahmud olduğunu ve yeni yapılan düzenlemelerin aslında uzun vadede gerçekleştirilmesi hedeflenmiş bir projenin devamı olduğunu vurgulamak istediğini düşündürmektedir.

Daha önce Osmanlı eğitim-öğretim kademelenmesinde varolmayan bir derece ile öğretime başlaması hedeflenen bu çağdaş ve modern okulun yapım ve donatım giderlerini Bezmiâlem Valide Sultan karşılamış, okulun gelecekteki masrafları için okulu vakıfları arasına katmıştır(Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyeleri, VGMA Kasa No:11.).

Valide Sultan'ın 14 numaralı vakfiyesinde Mekteb-i Münif (Yüksek) olarak anılan mektebin rüşdiye mektebi olduğu belirtilerek diğer rüşdiye mektepleri gibi Arapça, Farsça, Coğrafya, Hesab, İmlâ, İnşa, Tarih, Usul-i

Tercüme, ilmi icmalî hasıl olacak derecede (diğer tüm ilimlere yetecek derecede) hendese/geometri okutulması şart koşulmuştur(Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyeleri, VGMA Kasa No11: 190)

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin ilk rüşdiyesi Mekteb-i İrfan/ Mekteb-i Maarif-i Adlî adı ile bilinen, II. Mahmud dönemi'nde açılan okuldur(Ergin 1977 c.1-2: 383-384; Karal 1976 c.5: 159). Genel olarak medreselerin sistem ve müfredat olarak oldukça bozulduğu Sultan Abdülmecid Dönemi'nde, dinî eğitime dayalı medreselerde yapılacak ıslahatların halkın tepkisini çekeceğinden korkulduğundan başlangıç olarak II. Mahmud Dönemi'nde olduğu gibi medreselerin ıslahı yerine yeni bir eğitim sistemi kurulması düşünülmüştür. Cevdet Paşa bu ıslahatları yapmak üzere kurulan Meclis-i Maarif'in üç layiha kaleme aldığından bunların:

Sıbyan mekteplerinin ıslah edilerek ilköğretim veren okullar haline dönüştürülmesi,

Rüşdiye mektepleri adı ile ikinci derecede yeni mektepler açılması,

Ulûm-ı âliye tahsiline mahsus(Yüksek Bilimler eğitimi için) olmak üzere bir Darülfünun inşa ve açılması olduğunu yazmaktadır(Cevdet Paşa 40-Tetimme: 37).

Meclis-i Maarif'in bu yeni üç kademeli eğitim sistemi modelinde daha sonra gündeme gelecek olan idadî yani lise derecesi yoktur. Bu geçiş döneminde rüşdiyeler 5 yıllık düşünülmüştür.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın vakfiyelerinden 14 no.lu vakfiye sayfa 190 da rüşdiye olarak anılan Divanyolu'ndaki Valide Mektebi, daha sonraları eğitim süresi dört yıla indirilecek olan rüşdiyelerden sonra Darülfünun'dan önceki bir ara kademe olarak günümüzdeki karşılığı ile lise olarak düşünülmüştür. Okulun öğretim içerikleri daha önce rüşdiyelerdeki programlar konusunda da çalışmış ve Davutpaşa Mektebi'nde deneme bir rüşdiye öğretimini başlatmış, dönemin Mektepler Nazırı Kemal Efendi tarafından hazırlanmıştır(Cevdet Paşa 40-Tetimme: 38; Karal 1976 c.5: 179; Ergin 1977 c.1-2: 450-451). Devletin hedefi açılacak olan Darülfünun'a öğrenci, Saray ve Babıâli'ye çağın bilgileri ile donanmış memur yetiştirecek bir okuldur. Okulun bu amaçlarla kurulduğu, okulun açılışı ile ilgili geniş bir haber yayınlayan Takvim-i Vekayi'den(H.1267: 439; H.1266:425), Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye tasnifinde bulunan 12383 no.lu tezkereden (Belge No 1) ve Cevdet Paşa'nın tezkerelerinden anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H.1266/1849-50 tarihli tezkerede mehd-i ulyâ'nın yüksek eserlerinden olan, *mekteb-i celile* için gerekli hoca seçimi ve diğer teferruatına dair Meclis-i Umumi-yi Maarif'de kaleme

alınan mazbata ve layiha ile beraber Sultan'a verilmek üzere hazırlanmış olduğu, Darülfünun'a öğrenci yetiştirmek üzere kurulan bu okula yılda bir kez öğrenci alınacağı, eğitim şeklinin ve gidişatın mazbata şeklinde rapor edilmesi ve sözkonusu mekteb-i âli için münasip bir adın tahsis edilmesine Sultan'ın emir ve fermanı olduğu belirtilmektedir.

Takvim-i Vekayi'nin haberinde ise; Sultan Mahmud türbesi bitişiğinde, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan okulun açıldığı, yapının büyüklüğü ve görkeminin herkesi hayran bıraktığı, burada fünun ve maarif derslerinin gösterileceği, Darülfünun'a hazırlık olacağı, Valide Mektebi'nde okuyanların resmî dairelere de alınacakları, bu konuların Meclis-i Umumi-yi Maarif'te görüşüldüğü ancak okula kayıt edilmek üzere rüşdiye mezunları o yıl bulunmadığından sınavla öğrenci alınacağı, okulun ders programının hazırlanacak bir nizamname ile belirleneceği, okulu bitirenlere Meclis-i Maarif Şehadetnamesi/ Diploması verileceği, diploma alanların imtihan edilmeden saray ve Babıâli kalemlerine kabul edilecekleri açıklanmıştır(Takvim-i Vekayi H.1267: 439; Takvim-i Vekayi H.1266:425).

Cevdet Paşa 40 no.lu tezkeresinde Valide Sultan'ın Sultan II.Mahmud türbesi civarında rüşdiye mekteplerinden daha üst seviyede bir güzel mektep yaptırdığından, Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin açılacak olan Darülfünun'a hazırlık olmak üzere, rüşdiye bitirmiş öğrencilerin alınacağı bu okulun eğitim- öğretim içeriklerini hazırladığından sözeder(Cevdet Paşa 40-Tetimme:38).

Her üç kaynaktan da anlaşılacağı üzere Divanyolu'nda Sultan II.Mahmud türbesi arkasına Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan ve henüz adı konmayan bu okul rüşdiye üstü, Darülfünun'a hazırlık günümüzdeki karşılığı ile lise olmak üzere ihdas edilmiştir/kurulmuştur.

7 Cemaziyelevvel 1266/ 22 Mart 1850 de Sultan Abdülmecid tarafından resmen açılan okulun açılışında, Paris'teki Akademi'ye denk gelen, 40 kişilik bir cemiyet-i ilmiyye **Encümen-i Daniş** ve vükela hazır bulunmuş, rüşdiye üstü bu mektebe hazırlık eğitimi vermek üzere aynı kompleks içersinde yeralan Yeşil Mektep(günümüzde Mustafa Reşit Paşa İlkokulu olduğu sanılan bina) de aynı gün açılmıştır(Pilehvarian 1996:96).

Sultan Abdülmecid okulun açılışına oğlu Murad Efendi(V. Murad) ve kızı Fatma Sultan ile gelmiş, çocuklarını sembolik olarak okula kayıt ettirmiş ve açılışta bulunan Mektepler Nazırı Kemal Paşa'ya çocuklarını ellerinden tutup

götürerek "Aferin Kemal Efendi, iki dünyamıza hayırlı olan erkek ve kadın bilim tebaamızın yetişmesine gayretinizden dolayı size teşekkür ederim. Halkın çocuklarını nasıl yetiştiriyorsanız benim çocuklarım da himmetinizle terbiyeyi bekler" demiştir(Mahmud Cevad H.1338: 44; Ergin c.1-2:451).

Sultan Abdülmecid'in bu sözleri ve çocuklarını getirirerek okula kayıt ettirmesi, devletin Sultan II. Mahmud Dönemi'nde başlatılan maarif ıslahatına verdiği önemi gösterdiği gibi, erkek ve kadın bilim tebaası sözü ve kızı Fatma Sultan'ı da okula kayıt ettirmesi, Valide Mektebi'nin hem kızların hem erkeklerin okuyabileceği bir okul olarak düşünüldüğü izlenimini vermekteyse de araştırma sırasında bu izlenimi destekleyecek herhangi bir belge ya da bilgiye rastlanmamıştır.

Sultan bu davranışı ile eğitim alanındaki yeni düzenlemelerin ve açılan bu yeni okulun halka benimsetilebilmesi için öncülük ederken çocuklarını sembolik de olsa okula kayıt ettirerek Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ve adalet vaatlerinin gerçekleşeceğini bu eşitlik ideolojisi içersinde sultan çocuklarının da halkın çocukları ile birlikte eğitim görebileceğini halkına göstermek istemiş olmalıdır.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın 14 numaralı vakfiyesinden okulun üst katında bir Hümâyun Dairesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu dairenin varlığı okulun denetiminin Sultan'ın gözetiminde olacağını açıkça belirtmektedir.

Vakfiye'de"üst ve altta birçok odalar, kütüphane ve malum müştemilatı havi bir bab kargir mektep" olarak tanımlanan yapının kütüphanesi için Valide Sultan, vakfiyenin ekinde listesi verilen 546 cilt kitap, ayrıca biri mektebin üst katında düzenlenen Hümâyun Dairesi'ne konmak üzere iki saat satın almış ve vakfetmiştir*(Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyeleri No.14:186,190; Pilehvarian 1996:93,94).

Vakfiyeye konulan şartlardan okulun kütüphanesinin cuma günleri dışarıya da hizmet vermek üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır(Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyeleri No.14:191; Pilehvarian 1996:94). Valide Mektebi açıldıktan kısa bir süre sonra, Mektepler Nazırı Kemal Efendi Sultan'ın teşviki ile medreselerin de ıslahına kalkışınca tutucu kesimin tepkisini çekmiş, İmamzade Ref-i âlemi ile sonu kavgaya varan tartışmalara girmiştir(Ergin 1977 c.1-2: 451-

* Günümüzde Cağaloğlu Anadolu Lisesi Müdür Odası'nda bulunan ve döneminin üslubunu yansıtan saat büyük bir olasılıkla bu saatlerden biri olmalıdır.

452). Kemal Efendi'yi gözden düşürüp maarif ıslahatlarını engellemeye çalışanlardan yardımcısı Vehbi Molla, okulu bir ziyareti sırasında mektebin neden az öğrencisi olduğunu soran Valide Sultan'a okula alınabilecek düzeyde öğrenci az olduğunu söylemek yerine Kemal Efendi'nin yine kendi icadı rüşdiyelerin şan şerefine söz gelmesinden korktuğu için bu okula az öğrenci kabul ettiğini söylemesi Valide Sultan'ın da Kemal Efendi'nin yeni okulu sabote etmek istediğini düşünerek sinirlenmesi, okula öğrenci kabul koşullarını Vehbi Molla'ya havale etmesi sonucu Vehbi Molla civardaki sıbyan mekteplerinden öğrenci toplayarak Osmanlı Devleti'nin bu ilk sivil lisesinde öğrenci seviyesinin dolayısı ile öğretim düzeyinin düşmesine neden olmuş, derdini anlatamayan Kemal Efendi de Avrupa'ya seyahate gitmek zorunda kalmıştır(Cevdet Paşa 40-Tetimme:36).

Valide Mektebi açıldıktan kısa bir süre sonra Meclis-i Vâlâ'nın aldığı bir kararla Darülmaarif adını almış, Darülmaarif Maarif Nezareti'nin 6 Kanunievvel 1289/ 19 Aralık 1873 tarihli tezkeresi ile ilk açılışından 13 yıl sonra İstanbul'da ilk idadî yani lise açılmak istenildiği zaman binası ve mevkii uygun olduğu için mevcut öğretim içerikleri ve personeli yenilenerek İstanbul'un resmen ilk idadisi olmuştur.

Valide Mektebi, 4 yıl idadî olarak eğitim verdikten sonra 1 Aralık 1877de, 12 Şubat 1859da açılan Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye'nin adı, öğretim süresi ve içerikleri yenilenerek 3 yıl idadî 2 yıl yüksek kısım olmak üzere yenilenmesi döneminde yanına eklenen yeni binası ile birlikte Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne adı ile yeni bir öğretime başlamıştır.

Bir süre Darülfünun'un bir şubesi olarak öğretim yapan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin 1912de ders programlarının ve öğretim süresinin yeniden değiştirilmesi ve binadan taşınması sonucu 1914-15 yılında İstanbul İnas (Kızlar) Sultanisi binaya taşınmış, Valide Mektebi bu kez de Kız Lisesi olarak öğretime devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında adı Bezmiâlem Sultanisi'ne dönüştürülen yapı 1922de adı tekrar değişen İstanbul Kız Lisesi'ne hizmet etmeye devam etmiştir. 1983-84 öğretim yılında İstanbul Kız Lisesi'nin Almanca öğretim yapan Anadolu Lisesi'ne dönüştürülmesi sonucu Cağaloğlu Anadolu Lisesi adını alarak öğretim yaşamına devam eden Bezmiâlem Valide Sultan'ın yönetim adına yapımını üstlendiği Valide Mektebi, Osmanlı Devleti'nin yenilenme ve güçlenme isteği içersinde başlattığı eğitim seferberliğinde çağı yakalamada en önemli noktalardan biri olduğuna inanılan çağdaş bilgilerle donanmış,döneminin tüm gelişmelerini takip edebilecek eğitim düzeyine sahip öğrenciler yetiştirmeye halen devam etmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin çağdaş eğitim vermek üzere açılan bu ilk sivil lise denemesi döneminin eğitim anlayışındaki görüş farklılıkları nedeniyle döneminde hedeflenen eğitimi kesintisiz verememiş olsa da Osmanlı eğitim- öğretim tarihinde önemli bir adım olmuş, günümüzde de kuruluşunda hedeflenen amacına uygun öğretim vermeye devam eden, ülkesini yarınlara taşıyacak genç dimağlara ışık saçan bir kurum olma özelliği ile bânisinin amacına ulaşmış bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyeleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kasa No. 11.

Ergin, O.Nuri (1940) **Türkiye Maarif Tarihi**,C.I-II-III-IV, İstanbul.

Cevdet Paşa (1986) **Tezakir: 40-Tetimme**, Yayınlayan: Cavid Baysun,Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi-Sa.17.c.1, Ankara.

İrade-i Dahiliye No.12383(H.1266) BOA.

İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Harita no:93583

Karal, Enver Ziya(1976)**Osmanlı Tarihi**, c. V-VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

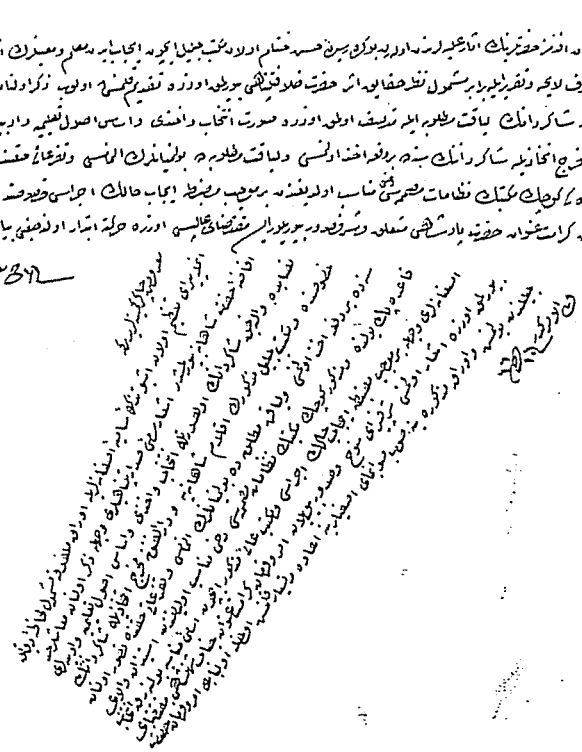
Mahmud Cevad(H.1338) **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, İstanbul.

Pilehvarian, K. Nuran (1996) "Bezmiâlem Valide Sultan Yapıları", Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul.

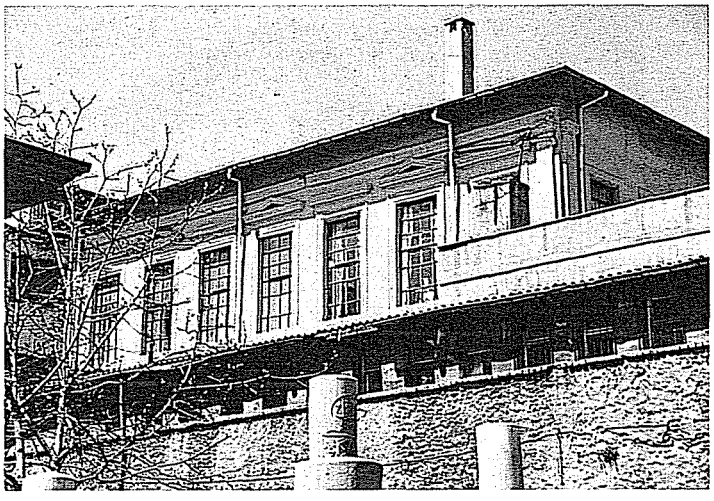
Plan-Proje 1044 BOA.

Takvim-i Vekayi 1266, sayı 425

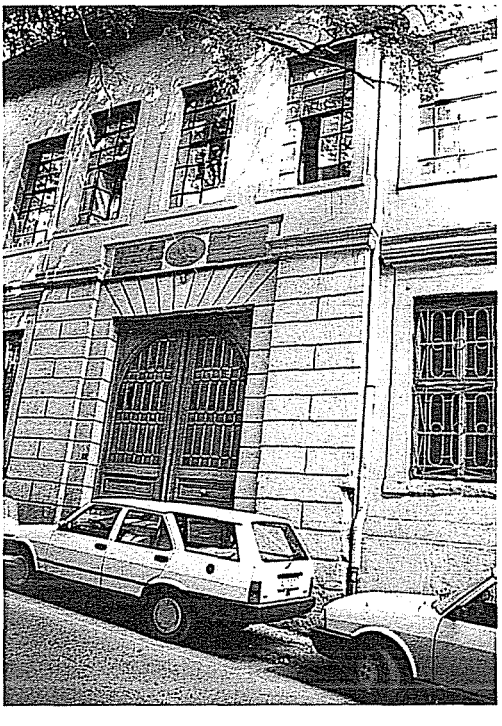
Takvim-i Vekayi 1267, sayı 439

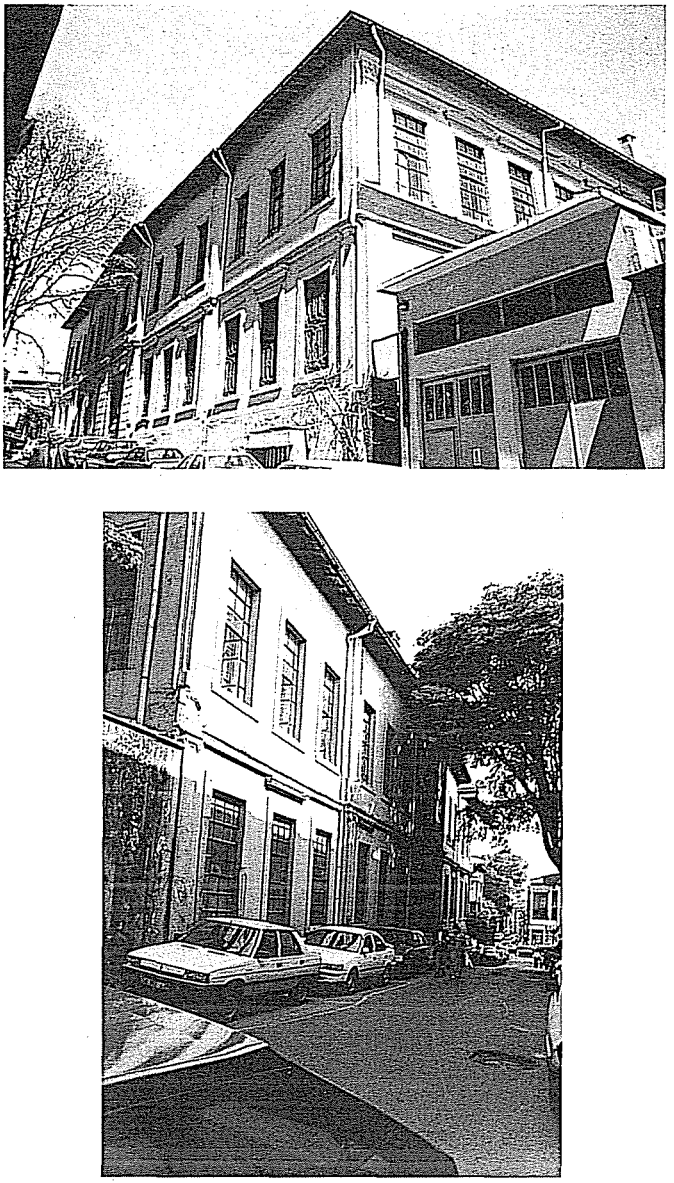
Belge No.1.İrade-i Dahiliye 12383, BOA

Fotoğraf.1.Valide Mektebi Güneydoğu(Türbe) Cephesi Üst Kat Görünüşü

Fotoğraf.2. Valide Mektebi Giriş Kapısı

Fotoğraf.3-4. Valide Mektebi Giriş (Türbedar / Valide Mektebi Sokağı) Cephesi